

अनलाइन शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच र धारणा

दावा शोर्पा

उप-प्राध्यापक: शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर

Email: dawa084@gmail.com

सन्जिता सिँतान

(शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर चौथो सेमेस्टरमा अध्ययनरत)

Email: sanjitasingtana@gmail.com

लेखसार

कोरोना महामारी पश्चात् त्रिभुवन विश्वविद्यालयले अनलाइन माध्यमबाट शिक्षण गर्ने योजना बमोजिम माइक्रोसफ्ट टिम्समार्फत शिक्षण गराउने गरी देशभरका प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत विवरण (आइ. डी.) तयार गरी शिक्षण सिकाइ सञ्चालनमा ल्याउन सफल भयो । यसै सन्दर्भमा यस अध्ययन अनलाइन शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच र अनलाइन शिक्षाप्रति विद्यार्थीको धारणा कस्तो रह्यो भन्ने प्रश्नमा यस अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययन सर्वे विधिमा आधारित भई स्नातकोत्तर तह प्रथम सेमेस्टरमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई गुगल फर्ममा प्रश्नावली पठाई आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा जम्मा ५० जना विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नावली पठाइएकोमा ३५ जनाले प्रश्नावली फारम भरेका थिए । उक्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशतमा र रेटिङ स्केलमा उल्लेख गरी व्याख्या गरिएको छ । अधिकांश विद्यार्थीहरू ग्रामीण क्षेत्रका रहेको र उनीहरूको इन्टरनेटको पहुँच राम्रो नभएको उनीहरू मध्ये अधिकांशले स्मार्ट फोनद्वारा नै कक्षा लिन बाध्य भएको पाइयो । अनलाइन कक्षा सञ्चालनमा अधिकांश विद्यार्थीहरू सन्तुष्ट रहेको पाइयो । यसबाट इन्टरनेट र विद्युतीय साधनको व्यवस्था राम्रो भएमा अनलाइन कक्षा प्रभावकारी हुने निष्कर्ष निकालिएको छ । यसका लागि विद्यार्थी, प्राध्यापक, पाठ्यक्रम निर्माता, स्थानीय तह, केन्द्रीय तहको सक्रियता हुनु अति आवश्यक देखिन्छ ।

मुख्य शब्दावली : नेपालमा अनलाइन शिक्षण, इन्टरनेट पहुँच, विद्युतीय साधन, विद्यार्थीको सन्तुष्टि, कोरोना महामारी ।

पृष्ठभूमि

कोरोनाको महामारी सर्वप्रथम सन् २०१९ नोबेम्बर १७ मा चीनको हुवान भन्ने ठाउँबाट देखा परेका र वैज्ञानिकका अनुसार यो भाइरस चमेरोबाट मानव जगतमा सरेको बताइएको छ (Sahin et al., 2020) ।

यस भाइरसबाट नेपालमा हालसम्म (25 September 2022) मा ९,९९,५७५ व्यक्ति सङ्क्रमण, ९,८६,३३५ जना निको भएको र १२,०१७ जनाको मृत्यु भइसकेको छ (Ministry Of Health and Population, 2022) । नेपाल सरकारले सन् २०२० मे २४ मा लकडाउन सुरु गर्‍यो । कोरोना भाइरसबाट विश्वमै सामाजिक आर्थिक, स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगार, खेलकुद, सञ्चार, विकास, व्यापार, व्यवसाय आदि सम्पूर्ण क्षेत्रमा गहिरो प्रभाव पारेको छ ।

कोरोनाको महामारीको समयमा नेपालमा आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा जम्मा ३५,०५५ वटा विद्यालयमध्ये २७,७२८ वटा सामुदायिक, ६,२०६ वटा निजी, १,१२१ वटा धार्मिक विद्यालय प्रभावित भएका जसमा ७२,१४,५२५ जना विद्यार्थी विद्यालय तहमा अध्ययनरत गरिरहेका छन् (Pal et al., 2021) । यस्तै गरी उच्च शिक्षाका लागि १,४२५ क्याम्पस रहेका, जसमा ४,२३,९९६ विद्यार्थी कोरोनाका समयमा प्रभावित भएका छन् जसमध्ये त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा ७९.०४%, पोखरा विश्वविद्यालयमा ६.९४%, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयमा ६.१६%, काठमाडौं विश्वविद्यालयमा ४.२३%, विद्यार्थी कोरोना भाइरसबाट प्रभावित भएका छन् । यी विद्यार्थीहरूमध्ये ७८.६% विद्यार्थी सामान्य र २१.४% विद्यार्थी प्राविधिक शिक्षातर्फ अग्रसर रहेको छ । कोरोना महामारीबाट प्रभावित रहेका विद्यार्थीहरूमध्ये ९% विद्यार्थी मात्रा अनलाइन कक्षामा समावेश भएको र ९०% भन्दा बढी विद्यार्थी अनलाइन कक्षाभन्दा बाहिर छन् । यस्तै गरी नेपालका १२% विद्यालयमा र ५६% घरमा मात्रा इन्टरनेटको सुविधा छ । विद्यालय तहको ५१% विद्यार्थीले मात्रा रेडियो टेलिभिजनको प्रयोग गर्ने ४४% विद्यार्थीले मात्रा अनलाइन कक्षामा समावेश भएको छ (Pal et al., 2021) ।

कोरोना महामारीले सम्पूर्ण मानव जगतमा सङ्कट सिर्जना भयो । बाँच्नका लागि सङ्घर्ष गर्दै भएपनि महामारीबाट सावधानी अपनाउँदै शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिनु आवश्यकता र अपरिहार्यतालाई स्वीकार गर्दै त्रिभुवन विश्वविद्यालयले अनलाइन माध्यमबाट शिक्षण गर्ने योजना बमोजिम माइक्रोसफ्ट टिम्समार्फत शिक्षण गराउने गरी देशभरका प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत विवरण (आइ. डी.) तयार गरी शिक्षण सिकाइ सञ्चालनमा ल्याउने प्रयत्न भयो । अनलाइन शिक्षाप्रति विद्यार्थी तथा प्राध्यापकको तयारी अवस्था, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र अन्य शैक्षिक समग्री अनलाइन अनुकूल रहे नरहेको अवस्था जस्ता समस्याहरूमा केन्द्रित भइ यस अध्ययन गरिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले अनलाइन कक्षा सञ्चालनका लागि माइक्रोसफ्ट टिम्स सफ्टवेयरको प्रयोग गरेको छ । यस सफ्टवेयरको प्रयोगकर्ता ५,००,००० (प्राध्यापक र विद्यार्थी) रहेका छन् (Pal et al., 2021) । यसमा विद्यार्थीहरूले अनलाइन कक्षामा सहभागी हुनका लागि कस्ता विद्युतीय साधनको प्रयोग गरे ? इन्टरनेटको सुविधा कस्तो रहयो ? अनलाइन कक्षा सञ्चालनमा सहभागीको अनलाइन शिक्षाप्रतिको धारणा कस्ता रहेका छन् ? जस्ता समस्यामा केन्द्रित भएर यस अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले विद्यार्थीहरू अनलाइन शिक्षाको पहुँचमा छन् कि छैनन् भन्ने कुरा पहिचान गरी आगामी दिनका लागि रणनीति तयार पार्न, प्राध्यापकहरूलाई नयाँ प्रविधिको प्रयोग गरी पठनपाठन गर्न र आफूमा भएको कमी कमजोरी पहिचान गरी सुधार गर्न सहयोग पुर्याउने छ । डिजिटल रिपोर्ट सन् २०२१ अनुसार नेपालमा ३६.७% ले मात्रा इन्टरनेटको प्रयोग गर्ने, धेरैले

मोबाइल डाटावाट इन्टरनेटको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। विद्यार्थीको धारणाअनुसार अनलाइन शिक्षाभन्दा कोरोना जस्ता महामारीको समयमा सिर्जनात्मक लेखन, अनुसन्धानात्मक कार्यबाट सिकाइ प्रभावकारी हुने बताइएको छ (Mishra, & Vij, 2020)।

अनलाइन शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि उच्च गुणस्तरको विद्युतीय सामग्री, इन्टरनेटको सुविधा, शिक्षक र विद्यार्थीबीच प्रभावकारी रूपमा सञ्चार र समन्वय हुनुको साथै अनलाइन शिक्षाका लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका, शैक्षिक सामग्री अनलाइन र अफलाइन दुवै विधिबाट सजिलै प्राप्त गर्न सक्ने, विषयवस्तु अनुसारको दक्ष शिक्षक, सरकार र विश्वविद्यालयको स्पष्ट नीति नियम हुनु जरुरी छ (Trump, & Linkov, 2020)।

कोरोनाको महामारीपछि नेपालका विद्यालयहरूले शिक्षाको वैकल्पिक विधिको खोजी गर्ने क्रममा विद्युतीय सामग्री, इन्टरनेट, दक्ष जनशक्तिको अभावको चुनौतीको सामना गर्नपर्थ्यो (Dawadi et al., 2020)। विद्यालयले आफ्नो क्षमताअनुसार अनलाइन कक्षा सञ्चालनका लागि प्रयास गरे। कोरोना महामारीपछि नेपालका विद्यालयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप अनलाइन विधिद्वारा सुरु भएकाले शिक्षक र विद्यार्थी दुबैमा नवीन प्राविधिक सिपको समेत विकास भएको छ (Devkota et al., 2021)

उद्देश्य

यस अध्ययन अनलाइन शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँचको अवस्था पहिचान गर्ने र त्यसप्रति विद्यार्थीको धारणाको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अनुसन्धान कार्य थालनी अगाडि अनुसन्धानका लागि तयार पारेको रूपरेखाका साथै तथ्याङ्क सङ्कलन, मापन र विश्लेषण गर्ने खाका अनुसन्धान ढाँचा हो (Stolterman & Wiberg, 2010)। कोभिडको समयमा सम्पूर्ण जनजीवन अस्तव्यस्त अवस्थामा रहेको र मानव-मानव बिचको भौतिक सम्बन्ध, छलफल र अन्तरक्रिया पूर्णरूपमा बन्देज र सरकारले आफ्नो घरबाट अतिआवश्यक वस्तु खरिद गर्नबाहेक बाहिर निस्कन समेत नपाइने गरी लकडाउन गरिएको साथै सम्पूर्ण मानिसहरूमा आफु सुरक्षित हुने माध्यम एकमात्र आफु अन्य व्यक्तिको सम्पर्कमा नरहनु भएकाले गर्दा यस अध्ययन अनलाइन सर्वे विधिद्वारा (Jackson-Smith et al., 2016) परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको छ। यहाँ त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा सन २०२०/०२१ मा भर्ना भई अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीहरूमध्ये मिश्रित समूहमा (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन, र नेपाली) अध्ययन गर्ने एक खण्डका ५० जना विद्यार्थीहरूलाई गुगल फर्ममा प्रश्नावली पठाइएकोमा ३५ जनाले प्रश्नावली फारम भरेका थिए। उक्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशतमा र रेटिड स्केलमा उल्लेख गरी व्याख्या गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धानको विषय र उद्देश्यको

बारेमा प्रस्ट जानकारी दिई तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रियामा सहभागी हुनका लागि गुगल फर्ममा (Kapade, 2017) प्रश्नावली तयार गरी उक्त प्रश्नावली सहभागीलाई इमेलमार्फत पठाई उनीहरूले आफ्नो स्वेच्छिक रूपमा सहभागी गराई फर्म भराइएको थियो। सहभागीहरूको जवाफलाई अध्ययनको प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गरिएको छ र तथ्याङ्कको गोपनीयता कायम गर्न उत्तरदाताको नामलाई साङ्केतीकरण गरिएको छ साथै गुणात्मक तथ्याङ्कका लागि चार जना लक डाउनको समयमा पनि एउटै टोलमा बसोबास गरिरहेका स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयबाट एक एक जना र नेपाली विषयबाट दुईजना सहभागीलाई उद्देश्यमूलक (Guarte, & Barrios, 2006) रूपमा छनोट गरिएको छ। सहभागीहरू पुरानो चिनजान र सम्पर्कका भएको साथै एकै टोलमा बस्ने भएकाले निरन्तर छलफल, अन्तरक्रिया, नियमित भेटघाटद्वारा सम्बन्ध निकट र सुमधुर बनाई (Flottemesch, 2000) अध्ययनसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कलाई सूक्ष्म रूपमा सघन अन्तर्वार्ता सम्पन्न गरिएको छ साथै अनौपचारिक छलफल र कुराकानीद्वारा आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। परिमाणात्मक रूपमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रतिशतमा र रेटिङ स्केलमा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनको विश्लेषण

अध्ययनका लागि छनोट गरिएका नमुनाबाट तथ्याङ्कको सङ्कलन गर्न तयार पारिएको साधनबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिसकेपछि त्यसलाई प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण गर्नुपर्छ। अध्ययनलाई व्यावहारिक र वस्तुपरक बनाउन स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कहरूलाई उद्देश्य तथा अनुसन्धानात्मक प्रश्नका आधारमा तयार गरिएको प्रश्नावलीलाई गुगल फर्ममा तयार गरी उत्तरदाताहरूमार्फत सङ्कलन गरिएका परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरूलाई प्रतिशत र रेटिङस्केलका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ।

विद्यार्थीमा इन्टरनेट पहुँचको अवस्था

अनलाइन कक्षा सञ्चालनको लागि अति आवश्यक पर्ने कुरा इन्टरनेट हो। इन्टरनेटको माध्यमबाट संसारभरका सूचना र खबर सजिलै प्राप्त गर्न सकिन्छ। इन्टरनेटको माध्यमबाट सिकाइ उत्कृष्ट, शिक्षण व्यवस्थापनमा सजिलो, परीक्षण र भविष्यका लागि योजना बनाउन सहज हुन्छ (Winne, & Hadwin, 2013)। यस अध्ययनमा सहभागी विद्यार्थीहरू मध्ये १०% विद्यार्थीहरू सहरमा, १३.३ % विद्यार्थीहरू बजारी क्षेत्रमा र ७६.७% विद्यार्थीहरू ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने गरेको पाइयो। यसबाट अधिकांश विद्यार्थीहरू ग्रामीण क्षेत्रमै बसोबास गर्ने गरेको पाइयो। अध्ययनमा सहभागीहरू मध्ये ८६.७ % इन्टरनेटको पहुँचमा रहेको र १३.३ % इन्टरनेटको पहुँचभन्दा बहिर रहेको पाइयो।

सहभागी विद्यार्थीहरूमध्ये ६६.७% इन्टरनेट, १३.३% ले नेपाल टेलिकम, २०% ले एनसेल चलाउने गरेको पाइयो। जसबाट नेपाल टेलिकमभन्दा एनसेल दूरसञ्चारको प्रयोगकर्ता बढी भएको कारणले एनसेलमा सुविधा बढी र यसले धेरै क्षेत्र ओगटेको पाइयो। यस्तै गरी ११.५% विद्यार्थीले २ जी, ३०.५% विद्यार्थीले

३ जी, ५८% विद्यार्थीले ४ जी चलाउने गरेको पाइयो । यसबाट अधिकांश विद्यार्थीले इन्टरनेटको ४ जी सेवा चलाउने गरेको पाइयो । यसबाट इन्टरनेट धेरै छिटो चल्ने ३.३५%, छिटो चल्ने ५०%, ढिलो चल्ने ४३.३%, धेरै ढिलो चल्ने ३.३५% रहेको पाइयो । यसबाट इन्टरनेट छिटो चल्ने बढी, धेरै छिटो र धेरै ढिलो चल्ने कम रहेको पाइयो । धेरै ढिलो इन्टरनेट चल्ने विद्यार्थीहरूका लागि अनलाइन कक्षा लिन समस्या भएको पाइयो ।

अनलाइन कक्षाका लागि न्यूनतम ३ जी इन्टरनेटको पहुँच हुनुपर्ने तर नेपालको ग्रामीण भेगमा यसको सुविधा समेत छैन । तारबिनाको इन्टरनेट धेरै महङ्गो रहेको छ । हालको मूल्यअनुसार १ मेगाबाइट इन्टरनेटको रु १ रुपियाँ पर्ने गर्छ । १ घण्टा अनलाइन कक्षा लिन न्यूनतम ३०० एम. बि. डेटा आवश्यक पर्दछ । यसका लागि न्यूनतम रु ३०० पर्छ जसको कारण सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूले डेटा खरिद गर्न आर्थिक अभावका कारण अनलाइन शिक्षाको पहुँचभन्दा बहिर रहेको देखिन्छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को शिक्षासम्बन्धी धारा ३१ को उपधारा २ मा प्रत्येक नगरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निशुल्क पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख गरेपनि कोरोना महामारीले निम्त्याएको विषम परिस्थितिमा सरकारको तर्फबाट निशुल्क शिक्षा दिने भनी घोषणा गरेपनि अनलाइन कक्षा धेरै महङ्गो, अनिवार्य र निशुल्क हुन सकेको छैन ।

सञ्चारको साधन र इन्टरनेटको सुविधाले व्यक्तिका जीवनलाई सरल, सहज र सन्तुष्ट हुन सघाउ पुऱ्याएको छ । यसै गरी विश्व परिवेशको जानकारी, परिवर्तित ज्ञानसँग सहकार्य गर्न र प्राविधिक ज्ञानको विकासका लागि इन्टरनेटको अति आवश्यक छ । कोरोना भाइरस लगायत विषम परिस्थितियुक्त अवस्थामा सचेत भई ज्ञानको वृद्धि र विकास गर्न इन्टरनेटको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

अनलाइन शिक्षा प्रभावकारी भए पनि इन्टरनेटको पहुँच राम्रो नभएकोले सबैले शिक्षा लिन नसकेको देखिन्छ । इन्टरनेटको राम्रो पहुँच नहुनु, भौगोलिक कठिनाइ, गरिबी, विद्युत सेवाको अभाव समेत गुणस्तरीय शिक्षाको बाधक रहेको छ (K.C., 2020) .

यसबाट शतप्रतिशत विद्यार्थीले अनलाइन शिक्षाबाट फाइदा लिन नसकेको देखिन्छ । यस्तै गरी सरकारले विद्युत सेवाको अभाव रहेका ग्रामीण भेगमा विद्युत्को सुविधा, नेपालका ७७ वटै जिल्लाको सबै कुनामा काप्चामा रहेका बस्तीमा सकेसम्म निशुल्क इन्टरनेटको सुविधा प्रदान गर्ने, सम्भव नभए कम शुल्कमा इन्टरनेटको सुविधा प्रदान गर्न सकेमा अनलाइन शिक्षा प्रभावकारीरूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थी र प्राध्यापक दुवैमा विषयवस्तु र प्राविधिक ज्ञानमा पोख्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।

विद्यार्थीमा विद्युतीय साधन प्रयोगको अवस्था

अनलाइन शिक्षाका लागि विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने ल्यापटप, डेक्सटप, ट्याबलेट, मोबाइल लगायतका साधनलाई विद्युतीय साधनको रूपमा लिइएको छ। जसको अभावमा अनलाइन शिक्षण असम्भव हुन्छ। यस अनुसन्धानमा सहभागी विद्यार्थीहरूमध्ये ८७.१% ले अनलाइन कक्षामा सहभागी भएको र १२.९ प्रतिशत सहभागी नभएको पाइयो। सहभागीहरूमध्ये १३.८ प्रतिशतले ल्यापटप, ८६.२% ले Smart Phone बाट अनलाइन कक्षा लिएको पाइयो। यस तथ्याङ्क अनुसार अधिकांश विद्यार्थीले Smart Phone को प्रयोगबाट अनलाइन कक्षा लिने गरेको पाइयो। नेपालमा हाल ९६% ले Smart Phone प्रयोग गरेको पाइएको छ। नेपालको एक चौथाइ सामुदायिक विद्यालयमा मात्र कम्प्युटर रहेको, त्यसमध्ये सीमित विद्यालयमा मात्रमा इन्टरनेटको सुविधा रहेकोले गर्दा सम्पूर्ण विद्यार्थीलाई अनलाइन कक्षामा समावेश गर्न सकिरहेको छैन (Adnan, & Anwar, 2020)। यसबाट इन्टरनेटको शुल्क न्यून हुने हो भने नेपालका ग्रामीण भेगबाट अनलाइन कक्षा सहजै सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ। यसबाट शिक्षा लिने र दिने कार्य कुनै कारणबाट बञ्चित हुनु नपर्ने अवस्था सिर्जना हुने कुरा प्रष्ट पार्न सकिन्छ।

अनलाइन शिक्षाका लागि इन्टरनेटको जति महत्त्व छ विद्युतीय साधनको पनि उतिकै महत्त्व हुन्छ। ल्यापटप हाल सबै नेपालीको पहुँचमा नपुगेको अवस्थामा स्मार्ट फोनले धेरै सहज बनाएको छ (Toquero, 2020)। अनलाइन शिक्षाका लागि विद्युतीय साधन सहूलियत रकममा सरकारले उपलब्ध गराएमा विद्यार्थीहरू कुनै कारणले शिक्षाको दायराभन्दा बाहिर रहनु पर्ने थिएन। सबैका लागि शिक्षा भन्ने शिक्षासम्बन्धी नाराले सार्थकता प्राप्त गर्न सकिन्छ। यसका लागि व्यक्ति, सरकार सबैले आपसी सहकार्य र समन्वय गरी अगाडि बढ्नु आजको आवश्यकता रहेको छ।

विद्यार्थीको अनलाइन शिक्षासम्बन्धी धारणा

विश्वविद्यालयले सञ्चालन गरेको अनलाइन शिक्षालाई विद्यार्थीहरूले के कसरी आत्मसात् गरे भन्ने सन्दर्भलाई यहाँ अनलाइन शिक्षाप्रतिको धारणाको रूपमा लिइएको छ। कोभिडको समयमा अनलाइन शिक्षण गर्न बाध्यत्मक अवस्था सिर्जना भएको र विद्युतीय समस्या, कमजोर इन्टरनेट सुविधा, अनलाइनसँग सम्बन्धित अनुपयुक्त विषयवस्तुले विद्यार्थीका बुझाइमा नकारात्मक धारणा सिर्जना गरेता पनि कोभिडको समयमा यस विधिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ (Mushtaque et al., 2021)। कोरोना महामारीमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न बाध्यात्मक परिस्थितिमा विद्यार्थीको धारणा बुझी शिक्षण गर्न प्रभावकारी हुन्छ। अनुसन्धानमा सहभागी विद्यार्थीहरूमध्ये अनलाइन शिक्षालाई कसरी लिनुभएको छ भन्ने प्रश्नलाई चार वटा स्केलमा राखेर हेर्दा धेरै प्रभावकारी रूपमा लिने ६.६%, प्रभावकारी रूपमा लिने ३६.५%, सामान्य रूपमा लिने ५३.७%, कम प्रभावकारी रूपमा लिने ३.२% रहेको पाइयो। यसबाट अनलाइन शिक्षा सामान्य रूपमा लिने बढी र धेरै प्रभावकारी रूपमा लिने थोरै रहेको पाइयो। यसै गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको अनलाइन कक्षा सञ्चालनमा धेरै सन्तुष्ट २५.७%, सन्तुष्ट

७०.३%, असन्तुष्ट ४% रहेको पाइयो । यसबाट अनलाइन शिक्षाप्रति धेरै सन्तुष्ट रहेको पाइयो ।

यस्तै गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयले सञ्चालन गरेको अनलाइन शिक्षणप्रति ८३.३% सन्तुष्ट र १६.७% असन्तुष्ट रहेको पाइयो । विश्वविद्यालयले सञ्चालन गरेको अनलाइन कक्षाको समय र निरन्तरतामा ५.३% विद्यार्थी धेरै सहमत, ५६.८% सहमत, १०.३% विद्यार्थी असहमत रहेको पाइयो । यसबाट विश्वविद्यालयले तोकेको समयप्रति बढी विद्यार्थीहरू सहमत रहेको पाइयो ।

एउटै घटना र कार्यप्रति फरक व्यक्तिको फरक धारणा हुनु मानवको स्वभावभित्र पर्दछ । यस लेखमा विद्यार्थीको अनलाइन शिक्षासम्बन्धी धारणा राख्ने क्रममा सहभागी क अनुसार “विद्यार्थी र प्राध्यापकबीच निकट सम्बन्ध कायम गर्दै अध्ययन गर्दा अनलाइन कक्षालाई पूर्ण सन्तुष्ट बनाउनका लागि प्राध्यापक, विद्यार्थी एवम् विश्वविद्यालयको जिम्मेवारी हुन्छ”। यस्तै सहभागी ख का अनुसार “प्राध्यापक र विद्यार्थी प्रविधिप्रति पूर्ण जानकार हुनुपर्छ र विश्वविद्यालयले प्राविधिक ज्ञानको लागि राम्रो प्रबन्ध मिलाउनुपर्ने ” उल्लेख गरेका छन् । अनलाइन शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई सही रूपमा प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक ज्ञान सिपका लागि तालिमको व्यवस्थाका साथै विद्युतीय साधनहरूको व्यवस्थापनमा सहयोग र सहजता, इन्टरनेट सुविधाहरू सरल, सहज र सुलभ रूपमा उपलब्ध गराउन सके यसको प्रभावकारिता बढ्ने देखिन्छ (Mitchell & Geva-May, 2009) । यस्ता सुविधा बढाउनका लागि विद्यालय, स्थानीय निकाय तथा केन्द्रीय सरकारद्वारा प्रविधिमैत्री जनशक्ति निर्माण गर्न आवश्यक प्रबन्ध मिलाउन आवश्यक देखिन्छ भन्ने धारणा सहभागी ग ले उल्लेख गरेका छन् । देशको जनशक्ति स्रोत परिचालन गर्दै विश्वपरिवेशसँग समेत प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने हुनुपर्छ । कोरोना जस्ता महामारी अब पनि फेरि नआउला भन्न सकिन्छ । त्यसैले यस्ता विषम परिस्थितिमा डटेर समाना गर्न सक्नुपर्छ ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी हुनुमा विद्यार्थीको ग्रहण गर्न सक्ने क्षमता र शिक्षकको शिक्षण शैलीमा भर पर्ने गर्दछ । अनलाइन कक्षाबाट प्रभावकारिरूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न पाठ्यक्रम र विद्यार्थीको अनुभवले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ (Tuyet Minh, 2020) ।

यस्तै अनलाइन कक्षा सम्बन्धमा सहभागी घ का अनुसार “अनलाइन कक्षाबाट सिकाइ प्रति उत्सुक विद्यार्थीहरूले सिकाइमा चासो देखाई सक्रिय सिकाइ गर्ने तर सिकाइ प्रति रुचि नभएका विद्यार्थीहरूले आफ्नो अनलाइन कक्षामा भन्दा बढी इन्टरनेटको खेलमा बढी समय खर्च गर्ने गर्दछन्”। जसका कारण अनलाइन खेलमा नराम्रो लत परेकोले हाल भौतिक रूपमा कक्षा सञ्चालन गरेपनि इन्टरनेटको खेलबाट छुट्याउन गाह्रो भई शैक्षिक उपलब्धिमा नराम्रो असर परिरहेको छ । इन्टरनेटको उचित रूपमा प्रयोग नगर्नाले अनलाइन शिक्षाबाट फाइदाभन्दा बढी खर्चिलो भएको साथै विद्यार्थीमा मानवता, सामाजिकपनमा कमी भएको देखिन्छ (Calder et al., 2017) ।

अनलाइन कक्षा सञ्चालनका गर्दा होस् या आमनेसामने कक्षामा शिक्षण गर्दा बालमैत्री शिक्षण गर्नपर्छ । विद्यार्थीको बौद्धिक क्षमतालाई प्रस्फुटन गर्न सक्ने खालका शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नपर्छ । सिकाइ गर्दै सिकने खालका भएमा प्रभावकारी हुन्छ।

निष्कर्ष

यस अध्ययनअनुसार त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत प्रायः विद्यार्थी ग्रामीण भेगबाट सहभागी रहेको, सबै विद्यार्थीमा स्मार्ट फोनको सुविधा भए पनि अधिकांश विद्यार्थीहरूको ल्यापटप र डेक्सटपको सुविधा नभएको पाइयो । अधिकांश विद्यार्थीहरू ग्रामीण क्षेत्रका भएकाले उनीहरूले इन्टरनेटको प्रयोग आफ्नो मोबाइल डाटाबाट चलाउने गरेको तर सबै ठाँउमा मोबाइलको फिक्वेन्सी प्रभावकारी नभएका कारण विद्यार्थीहरूले शिक्षण सिकाइमा जटिलता सामना गरेको पाइयो । यद्यपि विद्यार्थीहरू विश्वविद्यालयले कोभिडका समयमा सञ्चालन गरेको अनलाइन शिक्षण भौतिक उपस्थितिमा गर्ने सिकाइको प्रभावकारी विकल्पको रूपमा रहेकोले अधिकांश विद्यार्थी सकारात्मक रहेको पाइयो । विद्यार्थीहरूले महङ्गो मोबाइल डाटाको प्रयोग गर्नुपर्ने र मोबाइल नेटवर्क समेत प्रभावकारी नहुने समस्यालाई सरकारले मोबाइल सेवा प्रभावकारी बनाउन नेपाल टेलिकमलगायत अन्य सञ्चार निकायहरूको क्षमता मजबुद र प्रभावकारी बनाई सबै तहका सरकारले प्रभावकारी समन्वयबाट इन्टरनेट र विद्युतीय साधनको सुविधा सहूलियतमा प्रदान गरेमा अनलाइन शिक्षा प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यसैगरी अनलाइन शिक्षाबाट कक्षा सञ्चालन गर्न सक्ने गरी शैक्षिक सामग्रीहरू तयार गर्न पर्दछ । यसका लागि विद्यार्थी, प्राध्यापक, मानव स्रोत व्यवस्थापनकर्ता, योजना निर्माणकर्ता, सरोकारवालाबीच समन्वय र सहकार्य गर्दै अगाडि बढ्नु आवश्यक छ

सन्दर्भसूची

- Adnan, M., & Anwar, K. (2020). Online Learning amid the COVID-19 Pandemic: Students' Perspectives. *Journal of Pedagogical Sociology and Psychology*, 2(1), 45-51. <https://doi.org/10.33902/JPSP.2020261309>
- Calder, R., Ainscough, T., Kimergard, A., Witton, J., & Dyer, K. R. (2017). Online training for substance misuse workers: A systematic review. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 24(6), 430-442. <https://doi.org/10.1080/09687637.2017.1318113>
- Dawadi, S., Giri, R. A., & Simkhada, P. (2020). Impact of COVID-19 on the Education Sector in Nepal: Challenges and Coping Strategies. *Sage Submissions. Preprint*. <https://doi.org/10.31124/advance.12344336.v1>
- Devkota, N., Adhikari, B., Paudel, U. R., Adhikari, D., Parajuli, S., & Adhikari, K. (2021). Status of Nepalese education institution on technical adaption in

- COVID-19 pandemic: An index based analysis. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 10(4), 7-19. 10.9734/SAJSSE/2021/v10i430269
- Flottemesch, K. (2000). Building effective interaction in distance education: A review of the literature. *Educational Technology*, 40(3), 46-51. <https://eric.ed.gov/?id=EJ606831>
- Government of Nepal Ministry of Health and Population (25 September 2022). Health Sector Response to COVID-19. Retrieved from https://covid19.mohp.gov.np/covid/englishSituationReport/63302e3e7690d_SitRep959_COVID-19_25-09-2022_EN.pdf
- Guarte, J. M., & Barrios, E. B. (2006). Estimation under purposive sampling. *Communications in Statistics Simulation and Computation*, 35(2), 277-284. <https://doi.org/10.1080/03610910600591610>
- Jackson-Smith, D., Flint, C. G., Dolan, M., Trentelman, C. K., Holyoak, G., Thomas, B., & Ma, G. (2016). Effectiveness of the drop-off/pick-up survey methodology in different neighborhood types. *Journal of Rural Social Sciences*, 31(3), 3. <https://egrove.olemiss.edu/jrssi/vol31/iss3/3/>
- K.C., T. (2020). Impact of COVID-19 on University Education, Nepal. *Tribhuvan University Journal*, 35(2), 34-46. <https://doi.org/10.3126/tuj.v35i2.36187>
- Kapade, D. (2017). Data collection method in research Throughweb-Based questionnaire: using google form. *Zenith International Journal of Multidisciplinary Research*, 7(11), 237-241. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:zijmr&volume=7&issue=11&article=024>
- Mishra, M. R. D., & Vij, S. (2020). Challenges in synchronous online education during corona virus pandemic in context of developing countries: Parents' perception in Indian urban schools. *Solid State Technology*, 63(2), 4685-4714. <http://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/3415>
- Mitchell, B., & Geva-May, I. (2009). Attitudes affecting online learning implementation in higher education. *International Journal of E-Learning & Distance Education*, 23(1), 71-88. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ836033.pdf>
- Mushtaque, I., Rizwan, M., Dasti, R. K., Ahmad, R., & Mushtaq, M. (2021). Students' attitude and impact of online learning; role of teachers and classmate support during the Covid-19 crisis. *Performance Improvement*, 60(5), 20-27. <https://doi.org/10.1002/pfi.21982>
- Pal, K. B., Basnet, B. B., Pant, R. R., Bishwakarma, K., Kafle, K., Dhimi, N., Sharma, M. L., Thapa, L. B., Bhattarai, B., & Bhatta, Y. R. (2021). Education system

- of Nepal: impacts and future perspectives of COVID-19 pandemic. *Heliyon*, 7(9), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08014>
- Sahin, A.-R., Erdogan, A., Agaoglu, P. M., Dineri, Y., Cakirci, A.-Y., Senel, M.-E., Okyay, R.-A., & Tasdogan, A.-M. (2020). 2019 novel coronavirus (COVID-19) outbreak: a review of the current literature. *EJMO*, 4(1), 1-7.
- Trump, B. D., & Linkov, I. (2020). Risk and resilience in the time of the COVID-19 crisis. *Environment Systems and Decisions*, 40(2), 171-173. <https://ejmo.org/10.14744/ejmo.2020.12220/>
- Stolterman, E., & Wiberg, M. (2010). Concept-driven interaction design research. *Human-Computer Interaction*, 25(2), 95-118. [10.1080/07370020903586696](https://doi.org/10.1080/07370020903586696)
- Thapa, M. (2020, June 10). *Prospect of distance learning in Nepali academic sector: SSRN* <https://doi.org/10.2139/ssrn.3682996>
- Toquero, C. M. (2020). Challenges and opportunities for higher education amid the COVID-19 pandemic: The Philippine context. *Pedagogical Research*, 5(4), 1-5. <https://doi.org/10.29333/pr/7947>.
- Tuyet Minh, L. T., (n.d.). *Engaging students in effective online English teaching*. <http://nnkt.uoh.edu.vn/wp-content/uploads/2020/11/Engaging-Students-inEffective-Online-English-Teaching-Le-Thi-Tuyet-Minh.pdf>.
- Winne, P. H., & Hadwin, A. F. (2013). Study: Tracing and supporting self-regulated learning in the Internet. In: Azevedo, R. Alevén, V. (Eds.), *International handbook of metacognition and learning technologies* (pp. 293-308). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-5546-3_20